IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23. Issue 02. Sentabr, 2026

XALQARO MOLIYA MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISHDA IJTIMOIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH: ZAMONAVIY MOLIYALASHTIRISH MODELLARI VA O'ZBEKISTON TAJRIBASI

Rajabova Shoxida O'tkirovna
O'zbekiston Respublikasi
Bnak-moliya akademiyasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22719162

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro moliya mexanizmlarining ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rni, ijtimoiy himoya tizimlarini moliyalashtirish bo'shlig'i va O'zbekiston sharoitida imtiyozli xalqaro moliyalashtirishning amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. ILOning 2024–2026 yillardagi global hisobotlari, Jahon bankining O'zbekistondagi INSON loyihasi bo'yicha 2024–2026 yillardagi materiallari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar qiyosiy-tahliliy usulda umumlashtirildi. Natijalar xalqaro resurslar ijtimoiy himoyani kengaytirishda muhim katalizator ekanini, biroq barqarorlik uchun ichki fiskal salohiyat, aniq nishonlash, shoklarga moslashuvchan reyestrlar va natijaga yo'naltirilgan monitoring bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.
Kalit so'zlar: xalqaro moliya, ijtimoiy xavfsizlik, ijtimoiy himoya, fiskal makon, imtiyozli kredit, Jahon banki, ILO, INSON, adaptiv ijtimoiy himoya.

Abstract: This article analyzes the role of international financial mechanisms in ensuring social security, the financing gap in social protection systems, and the practical opportunities for concessional international financing in Uzbekistan. The study synthesizes data from the ILO's 2024–2026 global reports, the World Bank's 2024–2026 materials on the INSON Project in Uzbekistan, and contemporary academic literature using a comparative analytical approach. The findings indicate that international financial resources serve as an important catalyst for expanding social protection. However, ensuring long-term sustainability requires their effective integration with domestic fiscal capacity, accurate targeting mechanisms, shock-responsive registries, and results-based monitoring systems.
Keywords: international finance, social security, social protection, fiscal space, concessional lending, World Bank, ILO, INSON, adaptive social protection.

Kirish

Ijtimoiy xavfsizlik iqtisodiy inqiroz, ishsizlik, kasallik, nogironlik, demografik va iqlim xatarlarining uy xo'jaliklari farovonligiga ta'sirini yumshatadigan institutlar majmuasidir. So'nggi global ma'lumotlar masalaning dolzarbligini kuchaytiradi: ILO hisobiga ko'ra, 2023 yil holatida dunyo aholisining 52,4 foizi kamida bitta ijtimoiy himoya nafaqasi bilan qamrab olingan, 47,6 foizi yoki qariyb 3,8 mlrd kishi esa himoyasiz qolmoqda. 2015 yildagi 42,8 foizlik ko'rsatkichga nisbatan o'sish mavjud bo'lsa-da, amaldagi sur'at universal qamrov uchun yetarli emas.

Muammoning moliyaviy tomoni yanada keskin: 133 ta past va o'rta daromadli mamlakat bo'yicha universal ijtimoiy himoya minimumini ta'minlash uchun yiliga qo'shimcha 1,4 trln AQSh dollari, ya'ni ularning yalpi YaIMining 3,3 foizi talab etiladi. Past daromadli mamlakatlarda esa moliyalashtirish bo'shlig'i YaIMning 52,3 foiziga yetadi. Shu sababli xalqaro imtiyozli kreditlar, grantlar, rivojlanish banklari resurslari, qarz yukini boshqarish va iqlim moliyasi ijtimoiy xavfsizlik siyosatining muhim tashqi tayanchiga aylanmoqda.

Adabiyotlar tahlili

Ilmiy adabiyotlar xalqaro moliyalashtirishning ikki tomonlama ta'sirini ko‘rsatadi. Harris (2013) ijtimoiy himoya minimumini moliyalashtirishda ichki daromadlarni safarbar qilish, xarajatlarni qayta taqsimlash, samaradorlikni oshirish, qarz xizmatini kamaytirish va tashqi mablag‘larni kombinatsiyalash zarurligini asoslaydi. Lewis va Verhoeven (2010) moliyaviy inqirozlar davrida ijtimoiy xarajatlar bosim ostida qolishini, tashqi moliya esa safety-net dasturlarini kengaytirish imkonini berishini ko‘rsatgan. Swithern va boshqalar (2025) uzoq davom etuvchi inqirozlarda tashqi moliyaning hajmidan tashqari uning bashorat qilinishi, muvofiqlashtirilishi va qarz barqarorligiga mosligi hal qiluvchi ekanini ta'kidlaydi.

Biroq xalqaro kreditlash avtomatik ravishda ijtimoiy natijalarni yaxshilamaydi. Kentikelenis va Stubbs (2024) 2020–2022 yillarda imzolangan 21 ta IMF dasturini tahlil qilib, 15 mamlakatda dastur davomida fiskal makon qisqarganini va ijtimoiy xarajatlar minimumlari bir xil standartda qo‘llanmaganini aniqlagan. Bu natija ijtimoiy xarajatlarni himoya qiluvchi mezonlar, real qiymatni inflyatsiyadan saqlash va monitoring mexanizmlarining kredit shartlariga integratsiyasini muhim qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot desk-research, qiyosiy tahlil va institutsional yondashuvga asoslangan. Birlamchi statistik tayanch sifatida ILOning World Social Protection Report 2024–26 ko‘rsatkichlari hamda Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha loyiha hujjatlari olindi. Tahlil uch o‘lchamda olib borildi: (1) qamrov va moliyalashtirish bo‘shlig‘i; (2) xalqaro moliya instrumentining narxi, muddati va ijtimoiy yo‘naltirilishi; (3) moliyalashtirishning institutsional natijaga – xizmat sifati, shoklarga javob berish va bandlikka – aylanish mexanizmi. Jadvaldagi miqdorlar turli manbalardagi eng so‘nggi e'lon qilingan davrga tegishli bo‘lib, yillar o‘rtasidagi farq alohida ko‘rsatilgan.

Natijalar va muhokama

ILO ma'lumotlari qamrovdagi daromadlararo tafovutni yaqqol ko‘rsatadi: yuqori daromadli mamlakatlarda kamida bitta nafaqa bilan qamrov 85,9 foiz bo‘lsa, quyi-o‘rta daromadli mamlakatlarda 32,4 foiz. Ayollar qamrovi 50,1 foiz, erkaklarda 54,6 foiz. Shu bilan birga, 2023 yilda dunyo bo‘yicha ijtimoiy himoyaga (sog‘liqni saqlashdan tashqari) o‘rtacha YaIMning 12,9 foizi, sog‘liqni saqlashga 6,5 foizi sarflangan (ILO, 2024). Bu ko‘rsatkichlar moliyaviy resurs va qamrov o‘rtasidagi tizimli bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari jahon miqyosida ijtimoiy himoya tizimlarining rivojlanish darajasi mamlakatlarning iqtisodiy va fiskal imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. ILO ma'lumotlariga ko‘ra, yuqori daromadli mamlakatlarda aholining kamida bitta ijtimoiy himoya nafaqasi bilan qamrab olinishi **85,9 foiz**ni tashkil etsa, yuqori-o‘rta daromadli mamlakatlarda bu ko‘rsatkich **71,2 foiz**, quyi-o‘rta daromadli mamlakatlarda esa atigi **32,4 foiz**ni tashkil etadi. Demak, yuqori va quyi-o‘rta daromadli mamlakatlar o‘rtasidagi tafovut **53,5 foiz punktiga** teng. Bu holat ijtimoiy himoya qamrovidagi farq faqat ijtimoiy siyosat modeli bilan emas, balki davlatning soliqlarni safarbar qilish salohiyati, budjet imkoniyatlari, mehnat bozorining rasmiylashuv darajasi hamda ijtimoiy sug‘urta institutlarining rivojlanganligi bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham past daromadli mamlakatlarda ijtimoiy himoya xarajatlarining YaIMga nisbatan yuqori daromadli davlatlarga qaraganda bir necha baravar pastligi qamrovni kengaytirishning asosiy to‘siqlaridan biri sifatida baholanadi.

Gender kesimidagi natijalar ham ijtimoiy himoya tizimida muayyan nomutanosiblik mavjudligini ko‘rsatadi. Ayollar orasida ijtimoiy himoya bilan qamrov **50,1 foiz**, erkaklarda esa **54,6 foiz**ni tashkil etib, farq 4,5 foiz punktiga teng. Mazkur tafovut ayollarning norasmiy bandlikda, haq to‘lanmaydigan parvarish mehnatida yoki ijtimoiy sug‘urta badallari to‘liq

to‘lanmaydigan ish shakllarida ko‘proq ishtirok etishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy himoyani rivojlantirishda faqat umumiy qamrovni oshirish emas, balki ayollar, norasmiy sektorda band bo‘lganlar, kam daromadli oilalar va boshqa zaif guruhlarning tizimga kirish imkoniyatlarini kengaytirish ham muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy himoyaga ajratiladigan davlat xarajatlari bo‘yicha tafovut bundan ham keskin. 2023 yilda dunyo bo‘yicha sog‘liqni saqlash xarajatlaridan tashqari ijtimoiy himoyaga o‘rtacha **YaIMning 12,9 foizi** yo‘naltirilgan. Biroq bu global o‘rtacha ko‘rsatkich mamlakatlar o‘rtasidagi katta farqlarni yashiradi: yuqori daromadli mamlakatlarda ijtimoiy himoya xarajatlari YaIMning taxminan **16,4 foizi**, yuqori-o‘rta daromadli mamlakatlarda **8,6 foizi**, quyi-o‘rta daromadli mamlakatlarda **4,1 foizi**, past daromadli mamlakatlarda esa atigi **0,7 foizi**ni tashkil etadi.

1-jadval

Ijtimoiy xavfsizlikni xalqaro moliyalashtirish bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlar va O‘zbekiston uchun amaliy interpretatsiya

Ko‘rsatkich / instrument	Davr	Miqdor	Ijtimoiy xavfsizlikka ta’sir kanali	O‘zbekiston uchun xulosa
Global ijtimoiy himoya qamrovi	2023	52,4%; himoyasiz 47,6% (3,8 mlrd)	Daromad yo‘qotilishi va hayotiy xatarlarni yumshatish	Qamrov bilan birga nafaqa adekvatligini o‘lchash
Past va o‘rta daromadli mamlakatlar moliyalashtirish bo‘shlig‘i	2024	1,4 trln $/yil; YaIMning 3,3%	Universal minimum uchun qo‘shimcha fiskal resurs	Tashqi moliya ichki fiskal safarbarlikni to‘ldirishi kerak
Past daromadli mamlakatlar bo‘shlig‘i	2024	308,5 mlrd $/yil; YaIMning 52,3%	Tashqi grant va imtiyozli resurslarga yuqori ehtiyoj	Qarz barqarorligi va grant komponenti ustuvor
Jahon banki – INSON loyihasi, O‘zbekiston	2024	100 mln $ imtiyozli kredit + 2 mln $ grant	Ijtimoiy xizmatlar, case-management, IT, shoklarga moslashuv	Tashqi mablag‘ni institutsional modernizatsiya bilan bog‘lash
INSON: rejalashtirilgan bevosita qamrov	2024–2026+	50 mingdan ortiq zaif shaxs; 100 ming kambag‘al qishloq aholisi uchun iqlimga moslashuv piloti	Xizmat sifati, reabilitatsiya, iqlim shoklariga chidamlilik	Natija indikatorlari orqali mablag‘ samaradorligini kuzatish
O‘zbekiston uchun DPF paketi	2024	800 mln $ yuqori imtiyozli	Islohotlar, jumladan ijtimoiy himoya	Byudjet xarajatlarini siqib chiqarmaydigan arzon va uzoq muddatli

Ko‘rsatkich / instrument	Davr	Miqdor	Ijtimoiy xavfsizlikka ta’sir kanali	O‘zbekiston uchun xulosa
		kreditlar	qamrovini kengaytirish	resurs

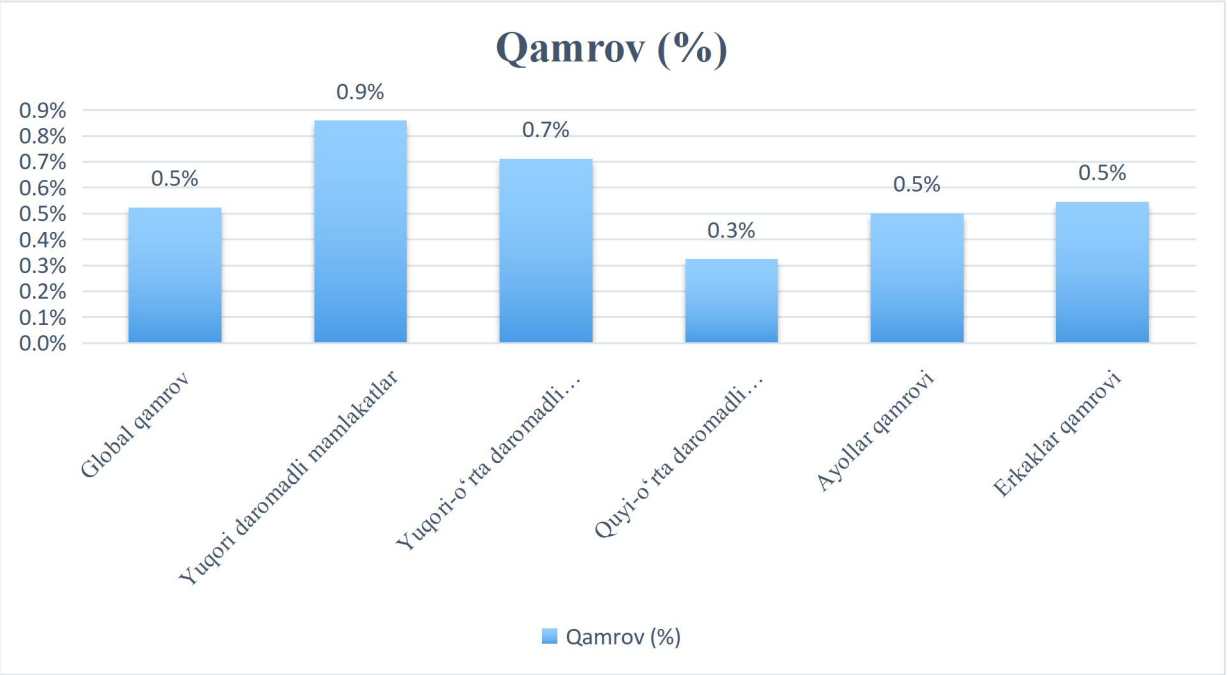
Manba: ILO (2024); Cattaneo et al. (2024); World Bank (2024, 2025). Muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

Mazkur jadval ma’lumotlari xalqaro moliyaviy mexanizmlardan foydalanish ijtimoiy xavfsizlik tizimini kengaytirishda muhim moliyaviy manba ekanini ko‘rsatadi. Xususan, global miqyosda ijtimoiy himoya qamrovi 52,4 foizni tashkil etayotgan bir paytda, aholining 47,6 foizi yoki qariyb 3,8 milliard kishi yetarli ijtimoiy himoya bilan qamrab olinmagan. Bu holat, ayniqsa, past va o‘rta daromadli mamlakatlarda ijtimoiy himoyani moliyalashtirish uchun mavjud fiskal imkoniyatlar bilan real ehtiyojlar o‘rtasidagi katta tafovutni namoyon etadi. Ilmiy tadqiqotlarda ham ijtimoiy himoyani kengaytirish uchun fiskal makonni yaratish va ichki resurslarni tashqi moliyalashtirish bilan uyg‘unlashtirish zarurligi ta’kidlanadi.

Jadvaldagi moliyalashtirish bo‘shlig‘i ko‘rsatkichlari muammoning ko‘lamini yanada aniqroq ifodalaydi. Past va o‘rta daromadli mamlakatlarda ijtimoiy himoyaning universal minimumini ta’minlash uchun yiliga qariyb 1,4 trillion AQSh dollari, past daromadli mamlakatlarda esa 308,5 milliard dollar miqdorida qo‘shimcha resurs talab qilinishi xalqaro moliya institutlari, grantlar va imtiyozli kreditlarning ahamiyatini oshiradi. Biroq tashqi moliyalashtirish milliy moliyaviy manbalarning o‘rnini to‘liq egallamasligi, aksincha, ichki fiskal salohiyatni kuchaytiruvchi qo‘shimcha vosita sifatida qo‘llanilishi maqsadga muvofiq. Zamonaviy tadqiqotlarda ham xalqaro mablag‘larning miqdori bilan bir qatorda ularning barqarorligi, muvofiqlashtirilishi va qarz yukiga ta’sirini hisobga olish zarurligi qayd etiladi.

O‘zbekiston misolida INSON loyihasi uchun 100 mln AQSh dollari miqdoridagi imtiyozli kredit va 2 mln dollarlik grant, shuningdek, islohotlarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan 800 mln dollarlik DPF paketi xalqaro moliyalashtirishning faqat mablag‘ jalb qilish bilan cheklanmayotganini ko‘rsatadi. Ushbu mexanizmlar ijtimoiy xizmatlarni takomillashtirish, raqamlashtirish, aholining zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya tizimining tashqi shoklarga moslashuvchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman, 1-jadvaldan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, O‘zbekistonda xalqaro moliya mexanizmlaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun imtiyozli tashqi resurslarni ichki fiskal imkoniyatlar, raqamli ijtimoiy reyestrlar va natijadorlik indikatorlari bilan yagona tizimda boshqarish zarur. Bunday yondashuv xalqaro moliyalashtirishni qisqa muddatli moliyaviy yordamdan uzoq muddatli va barqaror ijtimoiy xavfsizlikni ta’minlovchi investitsion mexanizmga aylantirish imkonini beradi. Bu yondashuv xalqaro adabiyotlarda qayd etilgan universal ijtimoiy himoyani moliyalashtirish tamoyillariga ham mos keladi.

1-rasm. Ijtimoiy himoya qamrovidagi global, daromad va gender tafovutlari

Diagramma qamrovning nafaqat umumiy darajasi, balki moliyaviy imkoniyatlar va gender bo‘yicha notekisligini ko‘rsatadi. Yuqori daromadli mamlakatlar bilan quyi-o‘rta daromadli mamlakatlar o‘rtasidagi 53,5 foiz punktlik tafovut xalqaro moliya mexanizmlarining rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal imkoniyatlarni kengaytirishdagi rolini asoslaydi. Shu bilan birga, tashqi resursning o‘zi yetarli emas: u barqaror milliy daromad bazasi va maqsadli ijtimoiy siyosat bilan birga ishlashi lozim.

O‘zbekiston tajribasi va taklif etilayotgan model

O‘zbekiston uchun muhim amaliy misol – Jahon banki tomonidan 2024 yil mayida tasdiqlangan INSON loyihasidir. Loyiha 100 mln AQSh dollari miqdoridagi imtiyozli kredit va 2 mln dollarlik grant bilan moliyalashtiriladi. Dastur 50 mingdan ortiq zaif shaxsning sifatli ijtimoiy xizmat va reabilitatsiyaga kirishini yaxshilash, 50 dan ortiq hududiy ijtimoiy xizmat markazlarini tashkil etish, ijtimoiy case-management tizimini joriy qilish va 100 ming kambag‘al qishloq aholisi uchun iqlimga moslashuv pilotini qo‘llab-quvvatlashni ko‘zda tutadi (World Bank, 2024). 2025 yilgi loyiha hujjatlari mazkur yo‘nalishning O‘zbekiston ijtimoiy himoya tizimini integratsiyalash va shoklarga moslashtirishga qaratilganini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, 2024 yil oktabrida Jahon banki O‘zbekiston islohotlarini qo‘llab-quvvatlash uchun 800 mln dollarlik yuqori imtiyozli moliyaviy paketni tasdiqladi; uning yo‘nalishlaridan biri ishsizlik, kasallik va onalik bo‘yicha ayrim guruhlar uchun ijtimoiy himoya qamrovini kengaytirishdir. Bu tajriba xalqaro moliyani alohida transfer sifatida emas, balki institutsional islohot, raqamli infratuzilma, xizmat standartlari va fiskal boshqaruv bilan bog‘langan kompleks mexanizm sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi.

Taklif etilayotgan konseptual model besh bo‘g‘indan iborat: xalqaro imtiyozli resurs → milliy ijtimoiy himoya jamg‘armalari va byudjet dasturlari → yagona raqamli reyestr va ehtiyojni baholash → shok paytida avtomatik kengayadigan to‘lov/xizmatlar → qamrov, adekvatlik, kambag‘allik va bandlik indikatorlari bo‘yicha natijaviy monitoring. Bunda qarzning valyuta va foiz xatari, qaytarish muddati hamda kelajakdagi byudjet majburiyatlari oldindan stress-test qilinishi lozim.

Xulosa va takliflar

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xalqaro moliya mexanizmlari ijtimoiy xavfsizlik uchun fiskal makonni tez kengaytirishi, institutsional modernizatsiyani moliyalashtirishi va inqiroz vaqtida zaif guruhlarni himoya qilishi mumkin. Biroq samaradorlik tashqi mablag‘ning hajmidan ko‘ra uning shartlari, milliy tizimga integratsiyasi va natijalarni o‘lchash sifatiga ko‘proq bog‘liq.

O‘zbekiston uchun: birinchidan, imtiyozli uzoq muddatli moliyalashtirishni grant va ichki daromad safarbarligi bilan muvozanatlash; ikkinchidan, barcha yirik xalqaro moliya dasturlarida himoyalangan ijtimoiy xarajatlar va qamrov indikatorlarini belgilash; uchinchidan, INSON tajribasidagi raqamli case-management va shoklarga javob beruvchi reyestrlarni respublika miqyosida chuqurlashtirish; to‘rtinchidan, tashqi qarz hisobidan moliyalashtiriladigan ijtimoiy loyihalar uchun “qarz barqarorligi + ijtimoiy natija” qo‘shma baholash tizimini joriy etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. International Labour Organization. (2024). World Social Protection Report 2024–26: Universal social protection for climate action and a just transition.
2. Cattaneo, U., Schwarzer, H., Razavi, S., & Visentin, A. (2024). Financing gap for universal social protection: Global, regional and national estimates and strategies for creating fiscal space. ILO Working Paper 113.
3. World Bank. (2024). Innovative Social Protection System for Inclusion of Vulnerable People (INSON) Project: Project Appraisal Document, Uzbekistan.
4. World Bank. (2025). Uzbekistan – Strengthening the Social Protection System Project: Implementation Completion and Results Report.
5. Harris, E. (2013). Financing social protection floors: Considerations of fiscal space. International Social Security Review, 66, 111–143.
6. Lewis, M., & Verhoeven, M. (2010). Financial Crises and Social Spending: The Impact of the 2008–2009 Crisis.
7. Kentikelenis, A., & Stubbs, T. (2024). Social protection and the International Monetary Fund: promise versus performance. Globalization and Health, 20.
8. Swithern, S., Lazer, K., Rieger, N., & Carter, B. (2025). Financing Social Protection in Protracted Crises.